

KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR¹

A SZELLEMI TERMELÉSI MÓD

BEHARANGOZÓ

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2011) *A szellemi termelési mód*, Budapest: Kossuth, www.multimediasplaza.com

Elektronikus könyvként jelent meg Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor új, hatalmas összefoglaló műve, a információs társadalom és gazdaság legújabb változásaira reagáló szaktudományos munka: *A szellemi termelési mód*. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor új könyve nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy megfogalmazza egy mind a kapitalizmustól, mind az államszocializmustól eltérő társadalmi forma lehetőségét. Összegyűjtik és értelmezik ennek a kapitalizmuson túli társadalmi formának a jelen viszonyai között kimutatható jeleit.

A szerzők ezen alternatíva szociológiai hordozóinak, kulcsszereplőinek a „szellemi termelőket” tekintik, s szembesítik következtetéseiket mindazokkal az elméletekkel, amelyek így vagy úgy érintkeznek a szellemi termelés, a szellemi termelők kérdéskörével. (Többek között a posztindusztriális társadalom elmélete, információs társadalom elméletek, hálózati modell, az értelmiségi osztály elmélet, az „új munkásosztály”-elméletek.)

A szerzők által e könyvben körbejárt elméleti keret mind a jelen kapitalizmusának, mind az államszocializmus alakulásának új nézőpontú értelmezésére nyújt lehetőséget. A könyv egy tervezett társadalomelméleti trilógia középső darabja, (melynek első része a 2007-ben a Kossuth kiadónál megjelent *Túlélési stratégiák*).

* * *

Mi az a világ, amiben élünk? A történelem milyen szakasza? A kapitalizmus? Vagy valami más? Információs társadalom? Tudásalapú társadalom? Kockázattársadalom, mint Ulrich Beck nevezi? Hálózati társadalom, mint Castells fogalmaz? Mindenesetre a jelen állapot már csak azért is felveti sokakban a mai világtársadalom mibenlétének megértésére irányuló igényt, mert – miközben az emberek túlnyomó része nem érezheti azt, hogy befolyással bírna a világ sorsának alakítására, s nem is látja át igazán, hogy mi miért történik – eközben szinte minden területen válságban lévőnek mutatkozik. Politikai válságok, ezeknél mélyebb gazdasági válságok, a gazdasági válságoknál is mélyebb világszemléleti válságok: a családok, az erkölcsök, a tudományok válságai; az erőforrások kimerülésének veszélye, céltalanság, pusztulás-forgatókönyvek... Nem kevesen a hanyatló császárkori Róma hasonlatával élnek: ha kapitalizmus, akkor annak már mindenképpen a destruktív, önpusztító fázisa. És akkor mi felé haladunk? Egy új feudalizmus (Habermas), egy új barbárság felé (Mészáros)? Vagy a negatív összkép végletesen torzít, s elfedi a születőben lévő újat, annak pozitív oldalait? Hiszen bármilyen hanyatlásnak csak az vethet véget, ha megmutatkozik, tapinthatóvá és kívánhatóvá válik az az új, ami új erőforrásokat, célokat, perspektívákat, a fenyegető veszélyek elhárítását, a legkínzóbb problémák megoldását ígéri.

Van ma ilyen új? És ha van, mi az? Ha történelmi tapasztalataink arra intenek is, hogy fogadjunk kétellyel minden olyan újat, ami magát megoldásnak hirdeti, ha e tapasztalatok legjobb esetben is azzal biztatnak, hogy a mindenkori jelenben (és sokszor még ugyanabban a jelenségben is) egyszerre vannak jelen a legjobb és a legrosszabb lehetőségek; hogy a „világ, amelyben élünk” sosem egyvalami, hanem egymásnak ellentmondó, egymással küzdő tendenciák együttese – a történelemben, nagy léptékű folyamatokban való gondolkodás akkor is igényli és rendre meg is találja azokat a fogódzókat, amelyekkel egy-egy korszak lényege meghatározható. S hiszen csak ennek birtokában található meg az élhetőbb világért kifejtett aktivitás, a világ alakulásába való beavatkozás lehetőségei is. Ebben a könyvben egy ilyen gondolkodás számára kínáljuk fel – véleményünk szerint a „mivel magyarázhatjuk mai világunknak a korábbiaktól eltérő sajátosságait” és a „mi felé haladunk” kérdéseire adható egyik válaszlehetőségként – a „szellemi termelési mód” fogalmát.

Könyvünk egy tervezett trilógia középső darabja. Az első rész *Túlélési stratégiák* címmel 2007-ben jelent meg. Abban a könyvben az élet egyik leglényegibb sajátosságából, az élőlények önfenntartási törekvéséből kiindulva próbáltuk körüljárni azokat a tényezőket, amelyek az embert, mint élőlényt, és mint a társadalom tagját túlélésében segítik, illetve segíthetik. A könyv középső részén a német filozófia „nembeliség” fogalmára építve az ember egyik legfőbb sajátosságaként azt a tulajdonságát emeltük ki, hogy az ember tudatosan az emberi nemnek, az emberiségnek tagjaként határozza meg magát, (feltételezi a Nem összetartozását, az egyes emberekben meglévő, s ezáltal őket összekapcsoló „egyetemes emberit”), miközben az emberi nemnek meg az a sajátossága,

¹ MTA Szociológiai Kutatóintézet

hogy egymástól különböző egyediségekben, individualitásokban léteznek, amelyek mind ennek a magasabb szerveződési egységnek, az emberiségnek mintegy külön-külön utakra küldött „felderítőiként” járulnak hozzá a nagy egész tudásához és ezen keresztül túléléséhez. Az emberi nem és az egyének közötti kapcsolat biztosítékaiul fejlődtek ki az emberi történelemben a különböző (az egyének túlélési stratégiáit is nagyban szabályozó) *etikák*; említett könyvünkben amellet próbáltunk érvelni, hogy következetes etikát éppen az embernek erre a nembeli természetére lehet alapozni, az egyes ember túlélési stratégiáit az *emberi nem* túlélési szükségleteiből értelmezni (s ezt teszik például a különböző vallások is).

Erre az alapvetően etikai – és ezzel összefonódottan (humán) etológiai, antropológiai – megközelítésre épül rá az olvasó által most kézben tartott második kötet. Az egyes termelési módok közötti váltást ugyanis – mint ezt később részletesebben kifejtjük – nagymértékben az indítja el, hogy változnak a *túlélési stratégiák*; az új társadalmi formációk kiformalódását új *etikai* premisszák megjelenése, a megszokott humán-etológiai mechanizmusok, kulturális antropológiai funkciók és struktúrák új alakban való megjelenése, átrendeződése is kíséri, illetve nagyrészt éppen ezek az etikai és humán-etológiai-antropológiai változások, az ezekhez kötődő megfontolások indukálják a társadalom gyökeres változásait.

A könyvben először megpróbáljuk meghatározni (1. fejezet) a „szellemi termelési mód” mibenlétét, összegezni (2. fejezet) az ennek irányába mutató jelenségeket és (3. fejezet) az ezeket értelmező különböző elméleteket (illetve a „szellemi termelési mód” fogalom viszonyát ezekhez az elméletekhez, s azt is, hogy miért tartjuk adekvátabbnak ezt a kategóriát az általuk használtknál a jelen folyamatok értelmezésére). Kitérünk (4. fejezet) az e kategóriában megjelenő „szellem” fogalom tartalmának, a „szellem” voltaképpeni mibenlétének kérdésére, illetve arra is (5. fejezet), hogy a „szellemi termelés” kategóriája mennyiben kapcsolható, s mennyiben nem az „értelmiségnek” nevezett társadalmi csoporthoz. A szellemi termelés mibenlétének körüljárása során az előző kötetben tárgyalt „nembeliség”-probléma és a „szellemi termelési mód” összekötőjeként foglalkoznunk kell (6. fejezet) a „humanizmus” fogalmával is. Tisztázni kell a szellemi termelési mód viszonyát (7. fejezet) a szocialistának nevezett társadalmakhoz és (8. fejezet) a mai kapitalizmushoz. Végezetül (9. fejezet) értelmezni próbáljuk a ma zajló folyamatokat azok lehetséges kimenetelei szempontjából.

TARTALOM

1. FEJEZET

MI AZ A „SZELLEMI TERMELÉSI MÓD”?

Termelés és termelési mód

A kapitalizmus a „termelési mód” kategória tükrében

Az alternatíva: a szellemi termelési mód

Hol siklott félre a marxi koncepció?

Mi a szellemi termelés, ki a szellemi termelő és hogyan jön létre a szellemi termelési mód?

2. FEJEZET

A SZELLEMI TERMELÉSI MÓD FELÉ

Egy főszereplő színre lép

Millstől Bellig

A PC kora

Az óriáskirály kőfalatja

Az új alany keresése

Az individualizmus néhány csapdája

Összefoglalva

3. FEJEZET

A VÁLTOZÁSOK NÉHÁNY ÉRTELMEZÉSI MODELLJE

I. „Új világ”-elméletek

Az „információs társadalom” köszöntése

Tudományos-technikai forradalom és technostruktúra

Bell és a „poszt-indusztriális társadalom”

Közbevetés: Touraine és a poszt-indusztriális társadalom

Posztmodern társadalom?

Gorz és a szabadidő társadalmá

Bourdieu és a „kulturális tőke”

Beck és a „rizikótársadalom”

Beniger és a kontroll társadalmá

Castells és a hálózati társadalom

Hardt, Negri és a „birodalom”

Toffler és a „harmadik hullám”

II. Kísérletek az új alany meghatározására

Az új alany meghatározásai: Mills és a „fehérgallérosok”

Az új alany meghatározásai: Menedzserek

Az új alany meghatározásai: A „kreatív osztály”

Az új alany meghatározásai: Shils és „az ideológusok”

Az új alany meghatározásai: Gouldner és az „új uralkodó osztály” elmélete

Az új alany meghatározásai: Braverman, Mallet és az „új munkásosztály”

elmélete

Közbevetés: Said és a független értelmiség

Az új alany meghatározásai: Tömeg-intellektus, általános intellektus,

immateriális munka

4. FEJEZET

A SZELLEM FOGALMA

Szellem és test

A szellem összetevői

Hegel „szelleme”

A marxizmus, a „szellem” és a „kísértet”

A szellem helye Scheler fenomenológiájában és Ryle logikai grammatikájában

A problematizált szellem (Egzisztencializmus és posztmodern)

5. FEJEZET

A SZELLEMI TERMELÉSI MÓD SZOCIOLÓGIAI „ALANYÁRÓL”

Az „értelmiség” szociológiai csoportjának elkülönülése

Az értelmiség sajátosságai. 1. A „tanuló”

Az értelmiség sajátosságai. 2. A „reflektált”

Az értelmiség sajátosságai. 3. Az „autonóm”

Az értelmiség sajátosságai. 4. A „vélekedő-megítélő”

Az értelmiség sajátosságai. 5. A „törvényalkotó”(normaalkotó)

Az értelmiség sajátosságai. 6. Az „ideológiateremtő”

Az értelmiség sajátosságai. 7. A „céhmester”

Az értelmiség sajátosságai. 8. A „Szellem embere”

Az értelmiség: racionalista?

Értelmiség vagy értelmiségek?

Az értelmiség és a minőségelv

6. FEJEZET

HUMANIZMUS ÉS SZELLEMI TERMELÉS

A humanizmus kialakulása

A reneszánsz humanistái

A felvilágosodás és romantika (szentimentális) humanizmusa

„Szocialista humanizmus”?

A humanizmus fejlődése

Vallás és humanizmus

A sötét oldal (avagy: Derrida démonai)

Új etika felé?

Szervesség és humanizmus

A szellemi termelési mód és a humanista trikolór

7. FEJEZET

AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS

Munkásfetisizmus

Forradalomfetisizmus

Politikai elidegenedés

Az államszocializmus mint szellemi termelési mód

Az államszocializmus mint kapitalizmus¹

Államszocializmus és modernizáció

Bürokrácia, új osztály

A „kádárizmus”

Tulajdon és termelési mód

Egy kis kitérő: Lukács és az államszocializmus ideológiája

Az államszocializmus mérlege

Az államszocializmus utóélete

8. FEJEZET

A KAPITALIZMUS A SZELLEMI TERMELÉSI MÓD ELLEN

Kapitalizmus az ezredfordulón

Válságban

A kapitalizmus tartalékai

A szellemi termelők súlyának csökkentése, az értelmiség proletarizációja

Az értelmiség elitizációja és elitként való bírálata

A világ tovább kapitalizációja-piacosítása

Néhány ambivalens jelenség a későkapitalizmus korszakában

Média, propaganda, manipuláció – ideológiák

Kívülről irányítotttság

Biologizmus és szociáldarwinizmus

A rendszerkritika tabuja

A történelem eltüntetése

A jótekonny fátyol

Divide et impera

Az (át)értelmező hatalom

Kapitalizmus versus szellemi termelési mód. Valódi választási helyzetek és hamis dichotómiák.

9. FEJEZET

A SZELLEMI TERMELÉSI MÓD JÖVŐJE. LEHETSÉGES FORGATÓKÖNYVEK

Felmerülő kételyek

Az aktivitás lehetőségei

A szellemi termelési mód mint szintézis

A szellemi termelési móddal adekvát elvek konkrét megnyilvánulási lehetőségei

A minőségelv

Közbevetés: az oktatás: „a ma a tegnap honlapja”?

A felelősség-elv

A gondoskodás-elv (avagy „a másik gazdagításának” elve)

Állandó változásban

Az etika szerepe

Közbevetés: az etika kérdőjelei

DIFFÚZ ZÁRÓ GONDOLATOK

Bibliográfia